

FÜTÜVVETÇİLİKLE AHİLİĞİN AYRINTILARI

Prof. Dr. NEŞET ÇAĞATAY

Son kırk elli yıldan beri sözü edilen, yerli ve yabancı yazarlarca, üzerinde kısa ya da uzun yazılar yazılan Anadolu Ahiliği, gerçekten ekonomik, politik ve sosyal yönlerden önemli değer taşıyan bir konudur.

Bu örgütte önemli rol oynamış ünlü ahiler hakkında bazı dağınık bilgilere sahip olmakla birlikte, bir kurum olarak işleyişi üzerindeki ayrıntılı bilgileri, XIV. yüzyılda Osmanlı hükümdarı Orhan zamanında (saltanatı: 1326 - 1359) Anadolu'yu dolaşan Tanca'lı gezgin İbn-i Batuta'nın (1304 - 1369) seyahatnamesinde izlediğimiz Anadolu Ahiliği, ilk sıralarda, özellikle XIII. yüzyıl başında islâm âleminde ün salmış bir kuruluşun yani fütüvvetçiliğin Anadolu'daki bir uzantısı sanıldı.

Fütüvvetinkinden ayrı özellikleri bulunduğunu kabul edenler de onun, İran'dan ya da Suriye'den örnek alındığını, kopya edildiğini yazmışlardır.

Oysa ki, tüzükleri bakımından fütüvvetçilikle bazı benzerlikler göstermesine rağmen ahilik, Türk konukseverliğinin, yiğitliğinin ve başkalarına yardım duygusunun bir ürünüdür.

Ahi sözcüğü, arapçada "kardeşim" anlamına gelir. XIII. yüzyılda Anadolu'nun hemen her yerine yayılmış bulunan bu kurumun üyeleri "ahi" sözcüğünü, arapçadaki anlamı ile değil, onursal bir ünvan olarak kullanırlar. Öte yandan, o zamana dek başka yerlerde bu denli mükemmel ve üyelerinin, hiç bir karşılık beklemeden yardım etmeyi kendilerine amaç edinen bir kurum da yoktur.

Ahi sözcüğü, terim olarak, türkçedeki eli açık, konuksever ve yiğit anlamına gelen akı sözcüğü ile eş anlamlıdır. Bu nedenle, Türkler islâmiyete girdikten sonra akı anlamında olmak üzere ahi sözcüğü kullanılmaya başlanmıştır.

1180 - 1225 yılları arasında hüküm süren Abbâsî halifesi Nâsır Lidinillâh Ebu'l-Abbas Ahmed zamanında, devrin büyük filozofu

Şahabüddin Ebu Hafs Ömer üs-Suhraverdî¹ eliyle, sufi kurallarından alınma “fütüvvetname” adı verilen bir tüzükle örgütlenmiş bulunan fütüvvetçilik, örgüt bakımından da fonksiyon bakımından da ahiliğe benzemez.

Görkemli törenlerle bu fütüvvet örgütüne girenler de birbirlerini “ahi” diye çağırıyorlar ve bu sözcüğü bir şeref ünvanı olarak kullanıyorlardı.

Esasen Nasır Lidinallâh, fütüvvetçiliği, aşağıda kısaca niteliklerinden, niceliklerinden söz edeceğimiz ahiliğin amaçları doğrultusunda ve ona benzer bir düşünce ile örgütlenmemiştir. O, çağında bir çok islâm ülkelerinde dağınmak olarak guruplaşmış ve çoğu kez birbirlerine düşmanca davranan bu türden örgütleri bir araya toplayıp politik düzeni ve güveni sağlamak için fütüvvetçiliği ele almıştır.

O zamanlar, belli ölçüdeki ahlâk, terbiye ve incelik kurallarına uygun bir yaşantı sürdüren bilginler, tasavvuf ehli kişiler ve din adamları dışındaki halk tabakalarının bazı kesimleri, ayyar, şâîr, feta, rind vb. adlar altında örgütler kurmuş bulunuyorlardı.

Bunlardan birincileri yani bilginler, mutasavvifler ve din adamları, karşılıklı çıkarları nedeni ile yöneticilerle, hükümdar ve emirlerle uyum ve işbirliği halinde idiler.

¹ Şahabüddin Ebu Hafs Ömer b. Abdillâh Suhraverdî (1145-1234).

Suhraverdî, 1145 yılında İran'ın Cibâl ayaletinin Suhraverd kasabasında doğmuş, ilk tasavvuf bilgisini, “Avarif al-Maarif” adlı eserinde sözünü ettiği Ebu Al-Necib'den ve şeyh Abdülkadir Cili'den almıştır. Sonra Bağdad şehrinde yerleşmiş ve Abbâsî halifesi Nâsır Lidinillâh'ın sarayına kabul edilerek orada tasavvuf alanındaki çalışmaları ile dikkati çekmiş, sülûhlerin başkanı olmuştur. Bağdad'da verdiği derslere, İranın ünlü edibi Muslihiddin Sâdî'nin de katıldığı Suhraverdî, hac yolculuklarının birinde ünlü Arap şâiri İbn el-Fâriz ile karşılaşmış onun iki oğluna da tasavvuf hırkası giydirmiştir.

1234 yılında Bağdad'da ölen Suhraverdî, “Avarif al-Maarif” “Keşf al-Mesâih al-İmaniye ve Keşf al-Fezâih al-Yunaniye” adlı iki eserini halife Nâsır'a sunmuştur.

Suhraverdî'nin, Nâsır eliyle fütüvvetçilik yoluna katıldığını hattâ fütüvvetçe çok yüceltiğini, ayyarlığa dek vardığını fütüvvetnameler yazıyor. Bu hususlarda bak. İdalet al-İyan al-el-Burhan, İstanbul Murad Molla kitaplığı, 1447 No.lu yazma, yaprak, 132-134. Ayasofya kitaplığı 2049 No.lu yazma risale, yaprak, 154-181 Suhraverdî, Avarif al-Maarif, Ayasofya kitaplığı, 1714 No.lu yazma.

Neşet Çağatay, Bir Türk kurumu olan Ahilik, A. Ü. İlahiyet Fakültesi yayını 1974, Ankara.

İkincilere gelince: bunlar, devlet otoritesinin aralık bıraktığı gediklerden ya da merkezî otoritenin gücü yetmediği durumlardan faydalanarak çoğu kez zengin zorbalara, halkı sömüren kişilere ve topluluklara karşı eyleme geçiyorlardı.

Devletin halk katındaki prestijini küçük düşüren bu tür davranışların önlenmesi ve disiplin altına alınması, bazan hükümdarları ve komutanları zor durumlara düşürüyordu.

İşin bu yönü bir yana bu örgütler bir elde toplanabilir ve çeki düzen verilebilirse zarar yerine yarar da sağlanabilirdi.

İşte kurnaz bir politikacı olan Abbasî halifesi Nâsır Lidinillâh bu gerçeği sezmiş ve bütün gücünü, bu tür toplulukları buyruğu altına almaya yöneltmiştir.

Nâsır, bu amaçla o bölgelerdeki fetaların başkanı ya da şeyhi bulunan Abdülcebbar elinden 1182 yılında fütüvvet giysisi giymek ve fütüvvet kadehinden içmek suretiyle fütüvvete girdi².

O, bu plânını gerçekleştirdikten başka, fütüvvetçilik adı verilen yeni kurumu, ülkesi dışındaki bazı müslüman devlet başkanlarına benimsetmeyi de başarmıştır. Örneğin, Mısır Kölemen hükümdarları ile Anadolu Selçuklu Sultanları, onun bu girişimini benimsemiş, çağrısına uymuşlardır.

Nâsır Lidinillâh, yeni bir biçimde organize ettiği fütüvvetçiliği, çekici ve beğenilir bir duruma getirmek için onu, katılmak için uygulanan görkemli törenlerle, av alayları ve *fındık atıcılık* gibi spor dalları ve faaliyetleri ile donatmıştır.

Nâsırın Kurduğu Fütüvvet Örgütü :

Yukarıda saydığımız topluluklara ad olan örgütlerden fütüvvetçilik, hem halkın daha seçkin bir bölümünü içine alıyor hem de kuralları, nitelikleri, uzun süredir bir çok müslüman ülkesinde saptanmış, benimsenmiş ve yayılmış bulunuyordu.

Çoğu kez eli açıklık, konukseverlik ve başkasını düşünülük anlamına gelen arapça "mürüvvet" kelimesi ile eş anlamda kulla-

² Bak. Kalkaşendî, Subh al-A'ş'a, 1918, Mısır baskısı, XII, 274. İbn-i Tıktaka, Kitab al-Fahrî adlı eserinde Nâsır'dan söz ederken: "bu, ehlinden hadis okumuş, fütüvvet libası giymiş ve giydirmiş ve bununla bir çok kişiler, doğuda ve batıda ehl-i fütüvvet olmuş ve bunduk atmış ve kendisine uyarak bir çok kişiler de atmıştır" diyor. Bak. Dernburg baskısı ss. 343; Mısır baskısı, ss. 287.

nılan “fütüvvet” hasletleri ile bezenmiş kişiler, sevilen sayılan kişilerdi.

Fütüvvet terimi farsçada, aynı anlamdaki “civanmerd” sözcüğü ile kullanılıyordu. Türkler ise bu vasıftaki kişi için eskiden “akı” terimini kullanmakta iken daha sonraları, farsçanın civanmerd sözcüğünü cömerd’e çevirerek bunu kullanır oldular.

Bir kişinin feta (fütüvvetçi) diye anılması için ne gibi haslet ve meziyetlere sahip olması gerektiği, çok eski zamanlarda yazılmış eserlerde saptanmış bulunmaktadır.

Ancak, XI. yüzyılda, insan topluluklarının aralarındaki ilişkiler ve davranışlarla ilgili kurallar üzerindeki çalışmaları ile ün yapmış iki büyük bilgin, fütüvvetçiliğin beğenilmesinde ve sevilmesinde önemli rol oynamışlardır: bunlardan biri, Abdülkerim b. Havazin b. Abdilmelik (986 - 1072), öteki de Emîr Unsur al-Maâlî Keykâvustur. (D: 1021-ölümü yaklaşık olarak 1090).

Kuşeyrî sanı ile anılan Abdülkerim, Nişapur’lu olup “Risalei Kuşeyriye” adlı eserini 1045 yılında yazmıştır.

Kâvus sanı ile anılan Unsur al-Maâlî Keykâvus, Ziyar Oğulları hükümdar sülâlesindedir. 1082 yılında yazdığı “Kabusname” adlı eserini, oğlu Gılaşah’a öğütler vermek için kaleme almıştır.

Her iki eserde de toplumsal yaşantı kuralları yani, ailede, işte ve sokaktaki kişilerle olan ilişkilerde örneğin, yemek yemede, başkaları ile oturup kalkmada, alış veriş etmede, konuk olmakta ve konuk ağırlamakta, yolculukta vb. işlerde nasıl davranılacağı saptanmış, kişinin her tür davranışı formülleştirilmiştir.

Nâsır’ın fütüvvetçilik girişiminden yüzelli yıl kadar önce yazılmış olan bu eserlerdeki toplum ilişkilerine ait ilkeler, Nâsır’ın bu girişimindeki yardımcısı büyük mutasavvif Suhreverdi’nin (1145 - 1234) düzenlediği fütüvvetnamedeki kurallara büyük ölçüde benzemektedir.

Suhreverdi, fütüvvetnamesinden önce kaleme aldığı “Avarif al - Maarif” adlı ünlü eserinin türlü bölümlerinde, özellikle fütüvvet bölümünde zaten bu kurallar üzerinde özenle durmuş bulunuyordu.

İşte Nâsır, ta onuncu yüzyıldan, belki de daha eskiden beri büyük bir önem kazanmış bulunan fütüvvetçiliği, yukarıda değindiğimiz amaç için ele aldı. O, önce, o zamana dek türlü başlıklar

altında yazılmış ahlâkî ve dinî eserlerde dağınık olarak yer almış bulunan fütüvvet kurallarını, sarayında oturan Suhraverdî'ye bir tüzük halinde toplattı. Daha sonraları bu esere "fütüvvetname" adı verildi³.

Nâsırın fütüvvetçiliğe önem verişinin asıl nedeni, yalnız içerdeki bu güvensizliğe engel olmak değil, bununla birlikte kendi egemenlik bölgesi sınırları içindeki politik durumun da oldukça kritik olması idi.

Bir yandan son Fatimî halifesi el-Âdîd Lidinillâh Ebu Muhammed Abdullahın ölümünden iki yıl sonra yani 1174 de, Salâhaddin Eyyubî sanı ile anılan Salâhaddin Yusuf b. Eyub, bağımsızlığını ilân etmişti. O, 1187 yılına dek Şam'ı, Haleb'i, Musul'u ve Kudüs'ü ele geçirip, Yemen'i, Mısır'ı ve Suriye'yi yönetimi altına almış, sınırlarını, Fırat'tan Nil'e ve doğu Akdeniz kıyılarına dek dayamıştı.

Beride Anadolu, Selçuklu sultanı 2. İzzeddin Kılıç Arslan yönetiminde büyük bir gelişmeye ulaşmıştı. Doğuda ise 1177 yılında kardeşini indirerek Harezmsahlar tahtına oturmuş olan Alâeddin Tekeş, Kirman bölgesine yürüyerek Irak Selçukluları hükümdarı 2. Tuğrul'u (saltanatı: 1177 - 1194) astırıp ülkesini ele geçirmişti.

Batıniler de, Taberistan, Mazenderan ve Cürcan bölgelerine iyice yerleşmiş olup, çevreye yolladıkları fedaîleri ve davetçileri yoluyla halkı kandırıp ayaklandırmaya çalışıyorlardı.

İmamiye mezhebinde olan halife Nâsır Lidinillâh, işte bu çok yönlü etkenlerin zorlaması ile, islâm âleminde zaten bilinmekte olan fütüvvetçiliği yeni bir düzene sokup başkanlığını eline alarak politik durumunu güçlendirmek istemişti.

Suhraverdî Fütüvvetnamesinin Sonraki Kuruluşlara Örnek Oluşu:

Halife Nâsır'ın fütüvvet örgütü için fütüvvetname kaleme alan Suhraverdî, bunda saptadığı bir çok kuralı nasıl, Kuşeyrî, Keykâvus ve benzerleri gibi eski yazarların eserlerinden aldı ise, onun bu fütüvvetnamesi de, daha sonra ortaya çıkan bu türden kuruluşların tüzüklerine kaynak olmuş olabilir. Bu durum çok doğal ve olağandır. Gerçekten, ahi tüzükleri niteliğindeki fütüvvetnamelerde bu eski örneklerden esintiler, onların etkileri görülür

³ Bak. İslâm Ansiklopedisi, Suhraverdî ve Nâsır Lidinillâh maddeleri.

Nitekim, bu eski fütüvvetnamelerden faydalanılarak yepyeni bir biçimde düzenlenmiş olan ahi fütüvvetnameleri de daha sonra, bazı tarikatlarca benimsenmiş, bunlar da onların tüzüklerine kaynak olmuştur. Örneğin, Bektaşî törenlerini kapsayan, onların nefesleri ve *gülbankleri* ile süslenen fütüvvetnamelerde bu durum açıkça görülür⁴.

Amacı ve fonksiyonu bakımından Nâsır fütüvvetçiliğinden büsbütün başka olan ahiliği, sadece bu fütüvvetname benzerliklerine bakarak aynı nitelikte saymak ve fütüvvetçilikten örnek alınarak geliştirilmiş bir kuruluş olarak görmek büyük yanlışlık olur.

Encyclopaedia of Islâm'ın Avrupada yayınlanan ikinci baskısının "fütüvvet" maddesinin son bölümünü yazmış ve şimdiye dek bu konuda ciddi araştırmalar yapmış olan rahmetli dostum Franz Taeschner, "fütüvvetin halk arasındaki yaygın şekli ahilik" diye çevirebileceğimiz bir başlık koyduktan sonra "Selçuklu Anadoluşunda şehirlerdeki sanatkârlar arasında fütüvvet ilginç bir biçim aldı; çünkü fütüvvet sahibi kişi ahi adını alıyor" diyor.

Bu görüş ve konuya bu açıdan bakış, bizce çok yanlıştır. Ahilik, fütüvvetin gelişmiş bir biçimi değildir. Ashına bakılırsa fütüvvetçilik de tek bir ulusun malı ve icadı değildir. Her ulusun, kişi ya da toplum olarak başkalarına karşı kendine özgü bir davranışı vardır.

Güvenlik, taşıma ve haberleşme araç ve gereçlerinin ilkel ve yetersiz olduğu çağlarda bu değer ölçülerinin çerçeveslendiği kurallar, kişiye ve onun can güvenliğine saygı demek olan yiğitlik, eli açıklık, soyluluk ve konukseverlikte toplanır ve gelişir.

Bu gibi insanî hasletler, ciddiyet, içtenlik ve köklülük bakımlarından her ulusa göre farklılık gösterir. Bu alanda Türklerin, en üstün bir düzeye ulaşmış olduklarını görüyoruz. Arap bilginleri, türlü konular üzerine yazdıkları eserlerde bunu açıkça belirtiyorlar. Örneğin, Câhiz, İbn-i Batuta ve daha başka bir çok eserlerde bunu

⁴ Bak. Seyyid Muhammed Alâeddin al-Hüseynî al-Radavî, Miftah al-dakayık fi beyan al-Fütüvvet ve'l-Hakayık. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kitaplığı, 14241 No.lu yazma, yaprak: 67a, 72a vd.

Buna benzer Fütüvvetnamelerin eleştirilmesi hakkında, 1635 yılında ölen Münirî Belgradî'nin, "Nisab al-İntisab" adlı eserinde ayrıntılı bilgiler var. Bak. Raif Yelkenci nushası, yaprak, 42b, 44a.

görüyoruz. İmam Kuşeyrî de ünlü risalesinde, Cüneyd - i Bağdadî'den aktararak "fütüvvet Şam'da, lisan Irak'ta ve doğruluk Horasan'dadır" diyor⁵.

Anadolu Ahiliğini Doğuran Nedenler :

Anadoluda ahilik, tarihî olayların geliştirdiği zorunluklar sonucu ortaya çıkmış ve bu bölgede sosyo-ekonomik dengenin sağlanması amacı ile gelişip örgütlenmiştir.

Bu kuruluşun o çağlar için orijinalliği bir yana, Anadolu Türklerinin her tür çalışma ve yaşantılarında oynadığı rol çok büyük olmuştur.

Ahiliğin Anadolu'da geliştirilip örgütlenmesi ile şu sonuçlar elde edilmiş oldu:

Birincisi, göçebe hayattan yerleşik hayata geçiş yani Türk şehircilik hareketleri hızlandı.

İkincisi, o zamana yani onüçüncü yüzyılın ikinci yarısı başlarına dek büyük bir çoğunlukla, Türk olmayan yerli halkın elinde ve tekelinde bulunan sanat ve ticaret hayatına Türkler de katılmaya, ona ayrı bir canlılık vermeye başladılar.

Üçüncüsü, Türk esnaf ve sanatkârları, aralarında sağladıkları karşılıklı dayanışma sayesinde bölgede imtiyazlı bir duruma geçti ve bunlar yavaş yavaş, şehir ekonomisinde söz sahibi oldular.

Türk toplumunun, Anadolu'nun sanat ve ticaretinde etkin bir duruma geçişi, yoğun olarak yaşamakta buldukları batı Asya bölgesinden, ikinci büyük bir göçle Anadolu'ya gelişleri sonunda olmuştur.

Gerçekten onbirinci yüzyılın ikinci yarısı başlarında, Maveraünnehr yörelerinden kalkan, İran'ı baştan başa işgal edip Anadolu'nun doğu sınırına dayanarak Kars'ı ele geçirip Kafkas'lara uzanan yolları tuttuktan sonra 1071 yılında İmparatorlarının komuta

⁵ Bak. Abi'l-Kasım Abdil-Kerim Kuşeyrî, al-Risala al-Kuşeyriye, 1940, Mısır, sayfa: 113; Müntahabat-ı Nafiai Risale-i Kuşeyriye, İstanbul, 1307/1889 sayfa 181. Kabusnamede de buna benzer bir ibare vardır. Bak. Orhan Şaik Gökyay'ın basıma hazırladığı nüsha, 1944, İstanbul, sayfa 388 vd.

Fütüvvetçiliğin tarihî gelişimi hakkında bak. Neşet Çağatay, Fütüvvet-Ahi müessesesinin menşei meselesi, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1952, C. I, Sayı I, S. 58-68; Aynı cilt, sayı: 2-3, S. 61-84.

ettiği büyük bir Bizans ordusunu Malazgird ovasında bozguna uğrattıp İmparatorlarını tutsak ederek içerilere dalan Türkler, büyük bir çoğunlukla göçebe idiler.

1040 yılındaki Dandanakan savaşından sonra kurulan Büyük Selçuklu İmparatorluğu, oklaştan Türk dinamizmine, güçlü ve gergin bir yay ödevi gördü. Bu gergin yayın batıya fırlattığı yoğun Türk toplulukları, sürüleri, çadırları ve çoluk çocukları ile ilerleyip, bir direnme ile karşılaşınca, sürülerini ve çadırlarındaki çoluk çocuklarını arkalarına alıp, elde silâh, çarpışıyorlar, savaşı kazandıktan sonra da oralara yerleşiyorlardı.

Büyük Selçuklu İmparatorluğunu oluşturan Oğuz Türkleri, bu metodla İran'a girdiler. Bu coşkun Türk seli, tüm İran'ı ele geçirip bugünkü Tahran'ın bir dış mahallesi durumuna gelmiş bulunan Rey şehrini kendilerine başkent yaptılar. Buradan Anadolu'ya yürüyüp, az önce sözünü ettiğimiz Malazgird savaşında görkemli Bizans askerî gücünü çökerterek ülkelerine girdiler.

Büyük İskender istilâsından Selçuklu işgaline dek geçen bin dört yüz yılın dört yüz yılını İran'lı Sasanîler İmparatorluğu devrine çıkarırsak arta kalan bin yıllık bir sürede, başta arapların sonra da Türklerin at oynattıkları boş bir alan durumuna gelmiş olan İran toprakları, Türklerin doğudaki ana yurtları ile Anadolu arasında bir köprü, bir geçit yeri oldu⁶.

İran toprakları ayrıca o zamandan, 1502 yılında, Türk asıllı Şah İsmail tarafından kurulan ve İranın millî hükümeti sayılan Safavîler Sülâlesine dek geçen beş yüz yıllık sürede, Türk ve İran kültür ve uygarlıklarının karışarak ortak bir uygarlığın ortaya çıktığı pota ödevi de gördü.

Selçuklular ve Osmanlılar devirlerinde bir çok sanat, fikir ve edebiyat ürünlerinin çoğu kez ortak nitelikler taşımasının, bir sürü kurum, örgüt ve teknik ad ve terimlerin türkçe-farsça sözcüklerle karışık olarak kullanılmasının nedeni de bu ortak yaşantı ve karşılıklı kültür ve fikir alışverişidir.

Tecim işlerinde de durum buna yakındı. Bir çok Anadolu Türkünün İran'da da dükkânı, iş yeri vardı. Herhalde bunun tersi de

⁶ Bak. Zeki Velidî Toğan, Umumi Türk Tarihine Giriş, 1946, İstanbul, sayfa 182 vd.

oluyordu. Örneğin, Konya'nın onüçüncü yüzyıl ünlü ipek tüccarlarından Ahi Ahmet Şah'ın hem Konya'da hem'de Tebriz şehrinde dükkânları vardı.

Osmanlıların ilk devirlerinde Bursa ve Edirne'deki İranlı sanatkârlar konusu da böyledir. Bu sanatkârların büyük bir çoğunluğu İran'da yerleşmiş Türk asıllı kişilerdi.

Bu ortak ilişkileri kavrayamıyan ya da kavramak istemeyen bazı yabancı yazarlar, eserlerinde Tebrizî (Tebriz'li), Urmavî (Urmiye'li) gibi doğum yeri bildiren lakapları kullanan şair, sanatkâr ve bilim adamlarının bütün sanat ve düşün ürünlerini İran'a mal etmişlerdir.

Onbirinci yüzyıldan onüçüncü yüzyıl ortalarına dek İran geçidinden sürülerini otlata otlata, ya da orada eylenmeden Anadolu'ya geçen Türk topluluklarının büyük bir çoğunluğu atlı göçebelereydi.

Türkistanın büyük ve uygar şehirlerinin esnaf ve sanatkârları bu ilk göçte gelmediler. Ama XIII. yüzyıl başlarında tarih sahnesine çıkan Moğol hükümdarı Cengiz (Temuçin) (1155 - 1227), önce Uygur Türklerini buyruğu altına alıp 1211 de Çin'e girdi. 1219 da Harezmsâhlar ülkesine saldırdı. Cengizin öldüğü 1227 yılında Türkistan ve Harezm bölgesi, tümüyle Moğollar eline geçmiş bulunuyordu.

O çağların en uygar Türk şehirleri olan Buhara, Semerkand, Taşkent, Belh, Merv vb. yerler, bu yarı yaban ulus tarafından yerle bir edildi.

Buralardan ölüm korkusu altında kaçan esnaf ve sanatkârların çoğu, o sıralarda Anadolu-İran yoluyla Çin'e giden Venedikli gezgin Marko Polo (Marco Polo) (1254 - 1323)'nun "Türkmen eli" olarak nitelediği Anadolu Selçukluları ülkesine sığındılar⁷.

Kaynaklar bize o zaman yalnız Merv şehrinde bir defada yetmiş bin ailenin batıya göç ettiğini haber veriyor. Bu ikinci büyük göçte Anadolu'ya gelen Türk topluluklarının çoğu esnaf ve sanatkârlardı. Bunlar, Anadolu'nun ekonomik ve sosyal yaşantısında

⁷ Türklü Türk bölgelerindeki ticaret ve sanayii gelişkin büyük ve uygar Türk şehirleri hakkında bak. W. Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Rağıp Hulûsi (Özden) çevirisi, 2-4 dersler. Moğolların Türkistan Türk halkına karşı davranışları için bak. C. Brockelmann, İslâm milletleri ve devletleri tarihi, N. Çağatay çevirisi, 2. baskı, 1964, Ankara, sayfa 230 vd.

büyük değişiklik yaptılar. O zamana dek çoğu göçebe olan Türk halkı arasında hızlı bir şehirleşme hareketi görüldü.

Bu yeni gelenler, hem yerli Bizans halkına, hem de kendilerini buraya dek kovalayan Moğollara karşı örgütlenmek zorunda idiler,

Yerli Bizans esnaf ve sanatkârlarının rekabetlerini, kendi esnaf ve sanat kuruluşlarına çeki düzen vererek, Moğol saldırılarına da halkı, gerektiğinde savaşmaya hazır duruma getirerek önliyebilirdi. Onlar için sanatlarını ve ticaretlerini bu yeni yurtlarında sürdürebilmek kadar askerlik de önemli idi. Çünkü Moğollar, doğudaki yurtlarından sürdükleri Türkleri rahat bırakmıyorlardı. Baycu Noyan komutasındaki Moğol orduları, daha İran'ı ele geçirip İlhanlılar Devleti'ni kurmadan, o zamanlar batının en güçlü devleti olan Anadolu Selçuklularını yıkmak için bu bölgeye girdiler. 1243 de Köseadağ adlı yerde yaptıkları savaşı kazanarak buradaki Selçukluları bir uyruk devlet durumuna getirdiler.

Bu yenilgi, Anadolu Türklerinin yüzelli yıl süre ile Moğol zulmü altında inlemesine ve ülkenin bütün servetinin, bugünkü Kazvin şehri yakınındaki İlhanlı başkenti Sultaniye'ye taşınmasına yol açtı.

İşte bu nedenlerle Anadolu'nun o zamanki büyük Türk düşüncüleri halkı, bu tehlikelere karşı güçlendirme ve örgütlenme çabasına giriştiler. Âşık Paşa Oğlu tarihinde ve benzerlerinde, Osmanlı ordusu içinde ve onlarla omuz omuza düşmanla döğüşen gönüllü yardımcı birlikler arasında, zaviyelerde güçlü millî duygularla yetiştirilmiş ahi birlikleri de sayılmaktadır. Bu gönüllü birlikler şunlardı: Gaziyan-ı Rum, Ahiyan-ı Rum, Baciyan-ı Rum ve Abdalan-ı Rum⁸.

Selçuklu başkenti Konya'da oturmakta olan Mevlâna Celâleddin Rûmî (1207 - 1273) Selçuklu sarayında ve şehirde bulunan aydın ve aristokrat toplumu, ortak bir amaç çevresinde toplayarak bilinçlendirmeye çalıştı.

Kırşehir'e yerleşen Hacı Bektaş (1210 - 1270), göçebe Türk toplulukları arasına girip onların ulusal duygularını kamçılayarak Türk dilinin, müziğinin, folklorunun, edebiyatının ve kültürünün Bizans ve İran etkileri altında bozulmasını ve eriyip gitmesini önledi.

⁸ Bu ve Anadolu'da Türklerin ilk yerleşmeleri üzerine başka konular için bak. M. Fuad Köprülü, *Les Origines de L'Empire Ottoman*, 1935, Paris.

Yine aynı çağlarda Kırşehir'e yerleşmiş bulunan bir başka büyük Türk düşünürü ve ekonomisti Nasırüddin Ahi Mahmud Evran (ölümü 1280), toplumun sosyo-ekonomik düzeni ile uğraşma işine girişti. Bu iş, Horasan, Harezmi ve Türkistan bölgelerinden gelen Türk esnaf ve sanatkârlarının, ahlâkla sanat bileşimi olan "ahi kuruluşu" içinde örgütlendirilmesidir.

Ahiliğin Amacı ve İlkeleri:

Ahiliğin birinci amacı, yukarıda da değindiğimiz gibi, ana-yurtlarından kopup gelerek yerli halkının başka dille konuştuğu, başka dine inandığı, başka gelenek ve göreneklere bağlı bulunduğu yeni yurtlarında yani Anadolu'da kendi sanat ve ticaretlerine yeni bir hayat alanı açma, yaşama olanağı bulma çabasıdır.

Bunun için önce, bütün esnaf ve sanatkârları tek bir örgüt içinde toplamak gerekiyordu. Sonra, bu birleştirilmiş örgütün üyeleri olan esnaf ve sanatkârlar, ahlâkî, meslekî ve askerî bir eğitimden geçirilmeli idi.

Sûfilerde hurka giyme, Nâsır fütüvveçiliğinde fütüvvet şalvarı giyme ve kadehinden içme gibi törenlerine karşılık ahilerde ana ilke, üyeleri sanat ve meslek içinde eğitmek, yetiştirmek olduğundan ahiliğe girenlere önlük ya da kuşak (şed) kuşatılırdı.

Ahilik yolunda bilgi, ahlâk, saygı ve zenginlik bakımlarından çok yücelmiş kişilere (nizamüddin, şerefüddin, fahrüddin, ihtiyarüddin vb.) gibi ünvanlar verilir ve böyle kişiler ondan sonra hep o ünvanla anılırlardı. Örneğin, ahiliğin kurucusu Ahi Evran'ın asıl adı Mahmut olduğu halde kendisine Nasırüddin lakabı verilmişti. Ahiliğe giren Osmanlı hükümdarı Orhan da "İhtiyarüddin" lakabını almıştı.

Nasırüddin Ahi Mahmud Evran'ın kurduğu ve önce kendi sanatı olan deri işçiliğini örgütlendirmekle başlattığı ahiliğe ancak, esnaflar, sanatkârlar ve meslek sahipleri katılabilirlerdi.

Ahi fütüvvetnamelerinde esnaf ve sanatkârlar yanında meslek erbabından olarak şunlar sayılıyor: müderrisler, öğretmenler, kadılar, hatipler, türlü bilim dalı uğraşıcısı bilginler, hükümdarlar, emirler vb. kişiler.

Ahiliğin, tekke ve türbelerde çöreklenip el açarak, halkın kutsal duygularını sömürerek onların sırtından bedava geçinen asalak tarikatçılardan ayrıcalığı buradadır.

Ahi Evran, Anadolu'nun onurlu Türk halkına, alınteri ile ge-
çinme, başı dik, kendine güvençli ve minnetsiz yaşama yeteneğini
kazandırmaya çalışmıştır.

Ahilikte esnaf ve sanatkârlara iş yerlerinde yamak, çırak, kalfa
ve usta hiyerarşisi ile meslekin incelikleri öğretilirken, akşamları
toplandıkları ahi konuk ağırlama ve toplantı salonlarında da ah-
lâkî ve terbiyevî eğitim uygulanıyordu. İşte bu yollarla ve yöntem-
lerle yetiştirilen Türk esnaf ve sanatkârları hem aralarında güçlü
bir dayanışma ve yardımlaşma kurmuş, hem de yerli Bizans sanat-
kârları ile yarışabilecek bir sanat ve esnaflık yeteneklerine kavuş-
muş oluyorlardı.

Her şehir, köy ve kasabanın zengin ahileri başkanlığında bir-
leşmiş olan üyeler akşamları onların yaptırdığı ahi zaviyelerinde top-
lanırlardı.

Bir ahi topluluğunun bulunduğu yere başka bölge ya da ülke-
lerden bir konuk geldiğinde o konuk evinin üyeleri olan esnaf ve sa-
natkârlar, o günkü kazançlarından birer miktar para vererek akşam
topluca yenecek yemek için hazırlık yapılırdı.

Anadolu'nun bir çok ahi konuk evinde bu biçimde ağırlanan
İbn-i Batuta, bütün ahilerin her gece buralarda topluca yemek
yediklerini, bunun için her gün, günlük kazançlarını ahi başkanına
getirdiklerini sanmış, eserine de durumu böyle yansıtmış olduğundan,
günümüzdeki bir çok bilginler de bunu gerçek olarak benimsemiş-
lerdir.

Oysa ki yirmi beş otuz yıl öncelere yani, taşıma ve konuklama
araç ve gereçlerinin ilkel ve yetersiz bulunduğu zamanlara dek,
Anadolunun hemen her köyündeki bir çok konuk odasında durum
böyle idi. Bir köye başka yerden bir konuk geldiğinde, konuk odası
sahibi ile onun yakın komşuları, evlerinden birer ikişer kap yemekle
odaya gelip hep birlikte konukla yerlerdi⁹.

Anadolu ahilerinin yukarıda değindiğimiz amaçlarının en
önemlilerinden biri de bu tür konuklara ve doğudan, Asyanın türlü
yerlerinden yerleşmek üzere Anadolu'ya gelen soydaşlarına yardım

⁹ Köylerdeki bu geleneğin ahilikten kalma ve gelme olduğunu sanıyoruz.
Bu odalar yanında yaren odaları denen ve köyde herkese her türlü yardımda bulu-
nan benzeri bir örgüt hakkında bak. N. Çağatay, Bir Türk kurumu olan Ahilik,
sekizinci bölüm.

etmekti. Ahi kuruluşları, bunların yerleşip iş güç sahibi olmalarına, sıkıntı çekmeden orada rahatça yaşamaya alışmalarına dek yardımda bulunurlardı. Ahilerin bu tür yardımları yüzlerce yıl sürdürülmüştür ki onların yeni gelenlere karşı bu tutumları onlara büyük tesellî ve güç kaynağı olmuştur. Anadolu ve Kırım ahileri üzerine en iyi ve ayrıntılı bilgiler veren gezgin İbn - i Batuta, seyahatnamesinde Türk konukseverliğinin, yardımseverliğinin göğüs kabartıcı örneklerini övgü ile bize anlatıyor¹⁰.

Ahiliğin Sosyo - Ekonomik Yaşantıyı Düzenlemedeki Rolü

Ahi Evran, ahlâkla sanatın ve konukserliğin uyumlu bir birleşimi olarak kurduğu ahiliği o denli itibarlı bir duruma getirmiştir ki bu kurum, yüzyıllar süresince bütün esnaf, sanatkâr ve meslek erbabına yön vermiş, çalışmalarını düzenlemiş, Yeniçeri ordusunun kuruluşunda, Hacı Bektaş töreleri ile birlikte önemli rol oynamış, devlet adamları, hükümdarlar bile bu kuruluşa girmeyi şeref bilmişlerdir. Örneğin Osmanlı hükümdarı Orhan (saltanatı: 1326 - 1359), şed kuşanarak ahi olmuş, kendisi de başkalarına şed kuşatmış, yani ahiliğe sokmuştur. Orhan, ahi ünvanlarından "İhtiyarüddin" ünvanını kullanıyordu¹¹.

Ahilerin kurduğu esnaf ve sanatkârlar birliklerinin koydukları ana kurallar daha sonraları, bu alanda hazırlanan kanunnamelerin, tüzüklerin temelini teşkil etmiştir.

İlk sıralarda ahiler, sadece debbağlık ve ona bağlı deri işçiliği ile uğraşırken bu sanat kolları sonradan otuz ikiye çıkmış, örgütün yerleştirdiği sağlam meslekî ve ahlakî düzen, karşılıklı dayanışma ve yardım, onların öteki esnaf ve sanatkârlar üzerinde etki ve üstünlük kurmaları sonucunu doğurmuş, gitgide, Osmanlı ülkesindeki bütün Türk esnaf, sanatkâr ve meslek sahipleri, ahi babalardan ya da onların yetki verdiği kişilerden aldıkları yeterlik ve izin belgeleri ile iş görür duruma gelmişlerdir. Böylece her şehir ve kasabadaki esnaf ve sanatkâr gurupları için çarşılar, arastalar, uzunçar-

¹⁰ Bak. İbn-i Batuta, Seyahatnamesi, M. Şerif (Çavdaroglu) çevirisi, dizin. Ahiliğin niteliği, kökenleri, amaçları vb. konular için bak. N. Çağatay, Ahilik, A. Ü. İlahiyet Fak. yayınları, 1974.

¹¹ Bak. Tarih vesikaları dergisi, C. I, sayı, I, sayfa 243. Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlânadan sonra mevlevilik, 1953, İstanbul, ss. 275.

şılar, kapalı çarşılar kuruldu. Her türlü iş bu esnaf birliklerince görülmeye başlandı.

Ayrıca bu esnafın meslek ve sanatları için gerekli ham madde alım satımı, onların işlenmesi, işlendikten sonra alınıp satılması kanunnameler, tüzükler ve narh ayarlamaları ile kontrol edilmeye başlandı¹².

Örneğin, bildiğimiz eski esnaf ve sanat mesleklerinden başka, her türlü ekmek, unlu madde türünün pişmesi, ağırlıklarına kadar göreceği işlem; kasapların, türlü kasaplık hayvanların özellikleri, fiyatı, temizliği; aşçıların her türlü yemeği nasıl pişirecekleri ve satış fiyatları, garsonların, lokantalarda kullanılan kapların, tencerelerin, masaların temizliği; başçıların, işkembecilerin, tavukçuların, börekçilerin halk sağlığı ve fiyatlar bakımından dikkat edecekleri hususlar; yaş ve kuru yemişlerin cinsi, nitelikleri, fiyatları, ambalajları; yoğurtçular, şerbetçiler, terziler, çuhacılar, ipekçiler; köle ve cariye satıcılar; kitap ciltçileri, kunduracılar, kundura onarıcılar, hallaçlar, keçeciler, bıçakçılar, nalbantlar, iğne yapıcılar, kuyumcular, yapı ustaları ve işçileri, boyacılar, hamamcılar, tabipler, değirmenciler vb. işlerin hepsi düzenli kurullarla çalışmış ve sıkı bir denetim altında bulundurulmuşlardır¹³.

Esnaf ve Sanatkâr Kuruluşlarının Gedik Haline Dönüşü:

Ahi örgütüne katılmış kişilere tezgâh başında sanat, zaviyelerde ahlâk ve edep öğretmenin müslümanlara özgü bir konu olarak sürüp gitmesi, onyedinci yüzyıla dek uzanmıştır. Osmanlı imparatorluğunun gayri müslimler üzerindeki egemenlik alanı büyüyüp genişledikçe sanat ve sanatkârlar çoğalıp dalları arttıkça bu müslüman ve müslüman olmıyan ayırımı daha fazla sürdürülemedi, müslüman olmıyan uyrukların artması ile oranlı olarak türlü dinlerdeki kişiler arasında ortak çalışma zorunluğu doğmuştur. Bu, din ayırımı gözetilmeden kurulan ve eski niteliğinden büyük farkı olmıyan yeni kuruluşu “gedik” denmiştir.

¹² Neşet Çağatay. Cumhuriyetin 50. yılında Esnaf ve sanatkâr, 1973, Ankara sayfa 34 ve devamı. Ayrıca bak. aynı yazarın Ahiler adlı eseri ahiliğin Osmanlı esnaf ve sanatkârlar faaliyetlerini düzenlemesi başlıklı bölümü, 1974, Ankara.

¹³ Bundan önceki notta adı geçen eserler ve, Osman Nuri (Ergin), Mecellei umur-u belediye, 1922, İstanbul, sayfa, 393 vd. Süleyman Sûdî, Defter-i muktesid, C. III, sayfa 102 vd. İstanbul, 1307. Abdurrahman Vefik (Sayın), Tekâlif kavaidi, 1328, İstanbul, C. I, sayfa, 118 vd.

Gedik sözcüğü türkçedir. Tekel ve imtiyaz anlamına gelir ki sahiplerinin işleyeceği işi başkalarının işleyememesi ve satacağı şeyi başkalarının satamaması koşulu ile hükümet tarafından verilen senedin içindeki hükümlerin kullanılması ve yürütülmesidir. Resmî terim olarak gedik sözcüğüne ülkemizde 1727 yılında raslanır. Ama geldiğin tekeli karakteri, çok daha önce vardı.

Gedik biçiminde esnaflık ve sanatkârlık 1860 yılına dek sürmüştür. O zamanlar, bir sanat ve ticaretle kaç kişi uğraşır ve içinde çalışılan dükkân, mağaza, atelye vb. ne kadar yer varsa, bir zorunluk ortaya çıkmadıkça bulunandan çok ya da eksik olmaması tekeli kuralı, gerek esnafça ve gerek hükümetçe korunulduğundan bir kişi çıraklıktan ve kalfalıktan yetişip te boşalan ya da gerçek gereklilik üzerine yeniden açılan bir ustalık yerine geçmedikçe, yani gedik sahibi olmadıkça dükkân açıp sanat veya ticaret yapamazdı. Ancak ellerinde imtiyaz fermanları olan kişiler sanat veya ticaret yapabilirlerdi. Bu fermanlar, esnafın sayılarının artırılıp eksiltilmemesi ve mülk sahiplerinin eski kiralarını artırmaması ve gediği olmıyanların sanat ve ticaret yapamaması ve boşalan gedikler esnafının çırak ve kalfalarına verilmesi, dışardan esnaflığa kimse kabul edilmeyip çıraklıktan ve kalfalıktan yetiştirilmesi hükümlerini kapsarlar. Özet olarak gedik, sanat ve ticaret ile uğraşabilme yetkisidir.

Tanzimatın ilânından ve onun sonucu olarak yabancı devletlerle ticaret anlaşmaları yapılmaya başlandıktan sonra, öteden beri sürüp gelen tekellilik kuralının sanat ve ticaretin gelişmesinde zararlı olduğu çoktan anlaşılmiş, ticaret ve sanayiın gelişmesi gerektiğinden ve istendiğinden, artık gedik ve tekellilik kuralının sürdürülmesinde hükümetçe bir gerek ve ilgi duyulmamıştır.

Bununla birlikte esnaf arasında tekel usulü bir süre daha yürürlükte kalmış bu da, ticaret ve sanayide tekelliliğin korunmasından çok, esnafça gedik senetlerine dayanarak tasarruf etmeye başladıkları emlakın ellerinden gideceği korkusundan ileri gelmişse de geçerli belgelere dayanan gediklerin emlak üzerindeki değerinin korunmasıyla birlikte bundan sonra gerek maliye, gerek evkaf hazineleri ve Darphane-i Âmire ve Mekteb-i Tibbiyeden ve gerek müstesna vakıflar mütevellileri taraflarından yeniden gedik senedi verilmemesi ve havaî gediklerden boşalanlarının satılmaması hak-

kında 22 Mayıs 1860 günü Sultan Abdülmecid'in emri çıkmış, bu emir hükmü, mülkiyet üzere elde bulundurulmuş gedikler hakkında kaleme alınan 17 Haziran 1861 günlü tüzükle yürürlüğe konduğundan, bugünden sonra sanat ve ticaretle tekelleştirilmiş ve kaldırılmıştır¹⁴.

¹⁴ Bak. Sıtkı, Gedikler, 1325, İstanbul, ss. 31-41. Osman Nuri (Ergin), Mecelle-i umur-u belediye, 1922, İstanbul, Cilt I, sayfa 652 vd.